

In beweging

kwartaalblad van de Christengemeenschap
Advent 2007

Bidden

In beweging

kwartaalblad van de Christengemeenschap
12e jaargang nr. 1, Advent 2007

Inhoud van dit nummer

Van de redactie 1
Met Maria door het jaar 1
Thema: Bidden 2
Serie: Het bewogen begin 15
Adventstijd 19
Bestuur en instellingen 20
Berichten uit de gemeenten 23
Allerlei 28
Boeken 28
Internationaal 31
Aankondigingen 33
De gemeenten en hun geestelijken 34
Gestorvenen 35

Redactie

Nelle Amons, Bastiaan Baan, Jolanda van Dam,
Marianne de Nooi

Redactie-adres

In beweging, p/a mw. J. van Dam,
Putterweg 64, 3851 GE Ermelo
tel. 0341-550606
e-mail: inbeweging@unica4.nl
Ook voor inlichtingen over abonnementen

Financiën en advertenties

Jos van Damme, tel. 0318-416079
e-mail: josvandamme@chello.nl

Druk

Drukkerij Modern BV, Bennekom

Kopijdata:

Paasnummer 10 februari 2008
Pinksternummer 10 april 2008
Kopij graag aanleveren per e-mail
(inbeweging@unica4.nl).
De redactie behoudt zich het recht voor
ingezonden kopij in te korten of niet te
plaatsen.

*Illustratie omslag: 'Die Kathedrale' (1908),
Auguste Rodin, Rodin Museum Parijs*

De Christengemeenschap
in Nederland en België
Adressen (geen postadressen)
en tijden van diensten

M=mensenwijdendienst, K=Zondagsdienst voor de
kinderen, Info: gezien onregelmatigheid navraag nodig.

Alkmaar, Oude Kanaaldijk 9, 072-5613144,
bgg 0229-242121, M zo 10, di 9, do 10
K zo 9 (info)
Amsterdam, A.J. Ernststraat 869, 020-6420769,
bgg 6628346, M zo 10, di 7, do 9, za 9,
K zo 9.30 (info)
Antwerpen, H. Consciencelaan 107, Mortsel,
03-8305860, M zo 10, wo 7, do 10 (info)
vr 9.30, K zo 9.15 (info)
Arnhem, Brugstraat 5, 026-3708049,
bgg 06-20018689, M zo 10 (info), do 9.30 (info),
K zo 9.30 (info)
Den Haag, Groot Hertoginnelaan 2, 070-3634898,
M zo 10.15, wo 10 (info), do 8 (info), vr 10.30
(info), K zo 9.30
Driebergen, Rijsenburgselaan 2a, 0343-517469
M zo 10.30 (info), do 9.30 (info), K zo 10 (info)
Eindhoven, Dorpstr 122, Veldhoven, 040-2221009,
bgg 2451134, M zo 10.45 (info), wo 9.30, vr. 9.30
(info) K zo 10 (info)
Het Gooi, Veldweg 1, Bussum, 035-5417957,
bgg 6563160, M zo 10, do 10 (info), K zo 9.30
(info)
Groningen, Lauwersstraat 3, 0592-347059,
bgg 050-3096437, M zo 10.30 (info), do 10 (info),
K zo 10 (info)
Leeuwarden, Droevendal 9, 058-2151708, bgg
2893558, M zo 10.15 (info), do 9.15 (info),
K zo 9.45 (info)
Leiden, Vestestraat 39-49, 071-5121459,
bgg 06-11302133, M zo 10.30 (info), za 10.30
(info), K zo 10 (info)
Meppel, Catharinastraat 44, 0522-259020,
bgg 050-3096437, M zo 10.15 (info), K zo 9.45
(info)
Middelburg, Lange Noordstr. 62, 0118-615459,
bgg 583352, M zo 10 (info) K zo 9.15 (info)
Rotterdam, Lumeyst. 33, 010-4662586, bgg
4862586, M zo 10.30, di 9.30, wo 9.30, vr 7.30,
K zo 10
West-Brabant, Minckelersstraat 27, Breda,
076-5422983, bgg 5021945, M za 9.30 (info)
Zeist, van Tetslaan 4, 030-6913868, bgg 6921173
M zo 10.30, di 8, wo 9, vr 10 (info), za 9,
K zo 9.30
Zutphen, Badhuisweg 27, 0575-541288,
bgg 06-40717174, M zo 10.30 (info), do 9.15
(info), za 10 (info), K zo 10 (info)

Landelijk secretariaat: 070-3451506

Groot Hertoginnelaan 4, 2517 EG Den Haag

E-mail: secretariaat@christengemeenschap.nl

Website: www.christengemeenschap.nl

Van de redactie

In dit themanummer van In beweging gaan we terug naar de bron van het religieuze leven: het gebed. Als er iets is wat in de Christengemeenschap sterk ontwikkeld is, dan is het wel de aandacht en de stilte van de biddende gemeente. Deze cultische scholing van de gemeente heeft op den duur ook zijn uitwerking op het gebed van de enkeling. Een van onze gemeenteleden, die deze gebedskwaliteit sterk ontwikkeld had, zei eens: 'Door de mensenwijdingsdienst leid ik een luisterend leven'.

In de artikelen van dit nummer gaat het over deze kwaliteiten: in het persoonlijke gebed, in meditatie, in het bidden met en voor gestorvenen en in het bidden met kinderen.

De serie artikelen over de pioniers van de Christengemeenschap wordt voortgezet met de biografie van Gerrit Gerretsen, die voor de stichting in Nederland een onmisbare rol heeft gespeeld.

Bastiaan Baan

Met Maria door het jaar

Twee gebouwen markeren mijn Amersfoortse jeugdijaren: de middeleeuwse, hoog boven de stad uitrijzende Onze Lieve Vrouwe-toren en de binnenstadskerk Maria-ten-hemelopneming. Zo was Maria altijd in de buurt, in het kerkelijke leven en in het dagelijkse stadsbeeld. Maria is, als moeder van Jezus, met Johannes de Doper voorloper van Christus, poortwachter van de Advent. Zij zijn de wachtenden op wat komen gaat, de verwachtenden van de nieuwe geboorte. Johannes heeft in de zomer zijn eigen feesttijd. Maria heeft er niet zo een, maar met haar gaan we door het jaar. Dieter Brüll schreef hierover in zijn laatste boek ('Bausteine für einen sozialen Sakramentalismus', 1995). Met Advent en Kerstmis zien we Maria vooral als de omhullende maagd die baren zal. In het voorjaar met de Lijdenstijd voelen we mee met de moeder van smarten, de 'pietà'. Met Pinksteren, dat de zomer inluidt, is Maria de Sofia, als schutsmantel die de nood van mensen op aarde wil lenigen. Dit gaan met Maria door het jaar kan ons helpen, aldus Dieter Brüll, een meer barmhartig mens te worden, waarmee hij een levenslange oefening aangaf.

Wij kunnen Maria zien als de icoon van de mensenziel. Met Maria is onze ziel de luisterende, de biddende, de offerende, de ten hemel stijgende... Alles begint met luisteren en horen. En dat kan, als het stil wordt.

Piet Delen

In het christelijk-religieuze leven neemt het gebed een centrale plaats in. In het thema-gedeelte van dit Adventnummer over bidden vindt u een bijdrage van Bastiaan Baan over verschillen en overeenkomsten tussen gebed en meditatie. Rudolf Frieling reikt een aantal gezichtspunten aan met betrekking tot het bidden van het Onzevader samen met de gestorvenen. En het thema sluit af met een artikel van Marianne de Nooij over bidden met kinderen.

Gebed en meditatie – Een verrijkende tegenstelling

door Bastiaan Baan

Vaak worden gebed en meditatie als twee geheel verschillende wegen beschreven, die elkaar min of meer uitsluiten. Je kunt niet bidden en mediteren tegelijk. De grote meesters van het gebed spreken een heel andere taal dan de meesters van de meditatie. In de twee delen van dit artikel hoop ik – naast het onderscheid tussen de twee wegen, dat beschreven moet worden – aan te tonen dat de ene weg de andere kan verrijken en versterken. In het eerste deel is het uitgangspunt en ijkpunt het gebed; in het tweede deel staat de meditatie in het middelpunt van de vergelijking.

In het gebed richten we ons expliciet of impliciet tot een Wezen. Het gebed is een gesprek van Ik tot Gij. 'Onze Vader...'. In het gebed dat Christus ons gegeven heeft wordt niet een onpersoonlijke, abstracte geest aangesproken, maar een Wezen, een 'Gij'. Zo wordt dat in de meditatie zelden of nooit verwoord. Daar gaat het niet om een verbinding van Ik tot Gij, maar om een bovenpersoonlijke, objectieve inhoud die in het middelpunt van de aandacht staat. In de omvangrijke reeks spreken die Rudolf Steiner als meditatieve teksten schreef, kwam ik meer dan honderd keer het beginwoord 'Het' ('Es') tegen. Wel komt in ruim twintig spreken het beginwoord 'Gij' ('Du') voor – maar zelden of nooit wordt met dat woord in de meditatieve spreken God zelf aangesproken. In plaats daarvan wordt het

woord veelal gericht tot de eigen ziel ('Gij, mijn ziel').

Zoals het gebed een wezen, een persoon tegenover mij aanspreekt, zo ben ik in de meditatie met mijn ziel, met mijn gedachten alleen en sta tegenover mijzelf. Ik kan mijn ziel 'in de hand nemen' en proberen mijzelf met een zekere objectiviteit te herkennen. De dichter Christian Morgenstern gebruikte voor deze meditatieve stemming eens de uitdrukking: 'Ich schaut mir zu'. Alleen de mens is hiertoe instaat: zichzelf van buitenaf te zien. In de meditatie leven we in de aanschouwing en in de beschouwing (contemplatie). Daarentegen citeren we in het gebed. Het woord 'citeren' betekent niet alleen 'aanhalen' (met het Onzevader citeer ik de woorden van Christus), maar het heeft ook de betekenis van 'oproepen'. Het echte gebed is een invocatie: het roept een wezen op.

De bijbel kent krachtige, sprekende uitdrukkingen en spreekt over 'vurig gebed'. Elia kan door zijn gebed vuur uit de hemel oproepen. Een vurige meditatie bestaat niet. Zoals in het vurige gebed het hart gaat gloeien, zo geeft de meditatie de ervaring van licht, van luciditeit in de sfeer van het reine, geestelijke denken.

Zoals het gebed een gesprek, een wisselwerking kan worden met de Godheid, zo is de meditatie de stille, eenzame weg, waar ik in gesprek met mijzelf kan komen. Voor-

alsnog is het van belang om de eigen aard van deze twee verschillende wegen te herkennen. Daarmee kunnen we later wellicht antwoord krijgen op de vraag: waar wordt een gebed meditatief? Of: waar krijgt een meditatie gebedskarakter?

Vormen van gebed

Een vorm van 'grandioze eenzijdigheid' in het gebedsleven is het zogenaamde 'Jezusgebed' – ook wel het 'altijddurende hartengebed' genoemd. Het is ontstaan bij de Griekse monniken op het schiereiland Athos. In de Grieks-orthodoxe en Russisch-orthodoxe mystiek heeft deze gebedsmethode zich als het zogenaamde hesychasme (afkomstig van het Griekse woord *hesychia* voor stilte, rust) ontwikkeld. Dit gebed bestaat uit een enkele zin: 'Heer Jezus Christus, ontferm U over mij'. Het zijn de woorden van de blinde bedelaar uit het Lukasevangelie (Lukas 18:38). Deze woorden worden verbonden met de ademhaling: Heer Jezus Christus (inademing) ontferm U over mij (uitademing). Aanvankelijk wordt dit gebed duizend keer op een dag gesproken, vervolgens tienduizend keer – en na weken of maanden zelfs ononderbroken, dag en nacht. Wanneer het intensief beoefend wordt, ontstaat in de hartstreek een eigenaardig gevoel van warmte, *calor* genoemd. Tenslotte spreekt het gebed zichzelf uit in de sfeer van het hart. Men noemt dit *canor*: melodie, gezang van het hart. Het gebed

'Serafim von Sarow', uit: Selawry, Das immerwährende Herzensgebet, 1970, Otto Wilhelm Barth Verlag

leidt tenslotte letterlijk een eigen leven in het hart.

Een van de grootste meesters van het hesychasme is de Russische heilige Serafim van Sarow (18e eeuw). Niet voor niets krijgt hij op latere leeftijd de naam 'Serafim' (letterlijk: de vlammende). Hij kan uit eigen ervaring beschrijven: 'Mijn hart werd als

was en smolt door de onzichtbare vreugde'. Zelfs in de ijzige winter, buiten in de sneeuw, laait het serafijnse vuur en zet alles in vuur en vlam. Van heinde en ver stromen de mensen toe om zich aan dit vuur van de grootste Russische heilige te warmen.

Ook de grote heilige van het westen, Franciscus van Assisi (13e eeuw), is meester van het gebed. Zijn tijdgenoot Bernard van Quintavallis schrijft met diepe verwondering en eerbied over de wijze waarop Franciscus bidt. Hij is er getuige van hoe Franciscus een nacht lang neerknielt met zijn aangezicht op de grond en ononderbroken de woorden spreekt 'Mijn Heer en mijn God'. Bernard is overweldigd door de macht en de eenvoud van dit gebed en schrijft: 'Het was een oneindig diep verlangen naar God. Het was zo sterk dat het was alsof God zelf verlangde naar Franciscus, die zijn armen naar Hem uitstreckte'. Deze volledige overgave aan God is het ware gebed, zonder vragen, zonder persoonlijke wensen – alleen zuivere aanbidding: 'Mijn Heer en mijn God'.

Ook de grote kerkvader Augustinus kent zo'n gebed, waarin het denken geen beslissende rol meer speelt, waarin het hart overvloedt en de wil zich geheel en al offert aan de goddelijke wil. Van hem zijn de woorden overgeleverd: 'Heer, geef mij de kracht, alles te doen wat Gij van mij verlangt. Verlang daarna alles van mij wat Gij wilt'.

Zo onvoorwaardelijk, in volledige overgave en onderworpenheid, kunnen we als mensen van deze tijd niet meer bidden. Daarvoor zijn we te veel geëmancipeerd en leidt ons denken (en veelal ook de andere faculteiten van de ziel) te veel een eigen leven. Maar we kunnen iets van deze kwaliteiten, die met het opgaan van de eigen ziel in de Vaderwereld te maken hebben, ontwikkelen, door bij de gestorvenen in de leer te gaan. Een van de krachtigste middelen om weer te leren bidden is, het gebed samen met een dierbare gestorvene te spreken. Natuurlijk hebben ook de gestorvenen het 'dagelijks brood' nodig. Dat is niet ons

brood, maar wat men in de Middeleeuwen 'panis angelicus', engelenbrood, noemde. Zo krijgt het Onzevader een geheel nieuwe inhoud en betekenis, wanneer we het samen met de gestorvenen spreken. We kunnen ons met het leven van een van de grote heiligen verbinden, zelfs proberen het gebed bijvoorbeeld samen met Franciscus of Serafim van Sarow te spreken. Niet voor niets zegt de mensenwijdingsdienst van de grote heiligen: 'Hun beschermende kracht overstrale ons'. We mogen hun hulp inroepen om de kracht van het gebed te versterken.

Maar meer dan naar enig ander mens, kunnen we proberen te luisteren naar Christus, die ons het gebed geleerd heeft. Hoe bidt Hij voor mij, voor ons? Dat is geen vrome wens of zelfsuggestie, maar een realiteit die we letterlijk in het Nieuwe Testament tegenkomen: Christus bidt voor ons. In het tweede hoofdstuk van de brief van Johannes wordt deze realiteit uitgedrukt met de woorden: 'Jezus Christus is onze voorspraak bij de Vader' (1 Joh. 2:1). Ook in het Hogepriesterlijk Gebed (Johannes 17) duidt Christus aan, dat Hij bewustzijn heeft van ieder, die zich door het gebed met Hem verbindt – en dat Hij voor ons bidt: 'Ik bid U voor ieder van hen, niet voor de mensheid in het algemeen bid ik U, maar voor hen die Gij mij gegeven hebt' (Joh. 17:9).

Zelfs wanneer een mens zich van Hem afwendt en Hem ontrouw dreigt te worden, kan Christus – nog voor de verzoeking volle werkelijkheid wordt – ons in Zijn voorbede opnemen. Zo doet Hij het met Petrus, nog voordat hij zijn Heer verloochend heeft, en zegt tegen hem: 'Petrus, Ik heb voor u gebeden'.

Vanuit dit ervaringsgebied, waarin we ons mogen laten helpen om te leren bidden, maken we de stap naar wat we zouden kunnen noemen: het meditatieve gebed. Daarbij gaat het erom, met ons denkende bewustzijn de gebedsinhoud te begeleiden.

De apostel Paulus beschrijft uit eigen ervaring twee vormen van gebed: 'Ik wil met mijn geest (*pneuma*) bidden, maar ook met mijn verstand (*nous*)' (1 Kor. 14:15). Het is mogelijk om zin voor zin, woord voor woord, het gebed meditatief te doordringen. Daarbij verlaten we de dynamiek van de gebedsoefening om stil te staan bij een enkel woord, bij de klanken en het ritme (het mantrische karakter van een gebed), bij de scala van betekenissen. Alleen al de eerste zin van het Onzevader leidt ons langs deze meditatieve weg in drie verschillende werelden. Het woord 'onze' brengt ons in een immense wijdsheid. Meestal beperken we onze voorstellingen bij dit woord tot de groep mensen die we kennen en waarvan we deel uitmaken. Maar dit woord heeft voor Christus een veel ruimere betekenis. Ik kan met dit woord bidden voor mijn vijanden, voor misdadigers, voor gestorvenen en ongeborenen. Geen mens is buitengesloten. Het vraagt een bovenmenselijk voorstellingsvermogen om alleen al dit ene woord in het gebed te verwerkelijken.

Met het woord 'Vader' heeft Christus ons opnieuw tot Gods zonen gemaakt – na een eonenlange afzondering door de zondeval. Na de opstanding kan Hij als eerste zeggen: 'Ik ga heen tot mijn Vader en uw Vader; mijn God en uw God' (Joh. 20:17). De mensenwijdingsdienst duidt dit aan met de woorden, dat Hij '...het goddelijke aan de mensen heeft gegeven'. Zoals het woord 'onze' in de dimensie van de wijdsheid voert, zo brengt het woord 'Vader' ons in de diepten. De Vader is de dragende grond van ons bestaan. In de Middeleeuwen drukte men dit uit met de woorden: 'God subsisteert' (letterlijk: er onder staan). Zo kan het epistel van de Triniteit in de mensenwijdingsdienst het monumentaal uitdrukken met de zin: 'Onze substantie is Zijn substantie.'

Het woord 'hemelen' (Grieks: *ourano*) brengt ons in de derde dimensie, in de hoogten. Voor de Grieken was de hemel niet een natuurverschijnsel, maar een

wezen. De Griekse god Uranos is de zoon van Gaia, moeder aarde, die zijn moeder met alle zegeningen van de hemel verrijkt – totdat Gaia haar zoon verstoot en zich van hem afwendt. Maar van oorsprong is er een band van liefde tussen hemel en aarde.

Uitdrukkelijk gebruikt Christus de meervoudsvorm 'hemelen'. Paulus weet nog dat er meerdere hemelen bestaan en zelfs wij spreken nog van de 'zevende hemel' om aan te duiden dat iemand gelukkig is! Een kleuter, die nog van niets van theologie wist, zei eens vol overtuiging: 'Waar de vliegtuigen zijn, daar is niet de hemel. Daarboven is de echte hemel en daarboven is pas de hemel van God.'

Met de summiere beschrijving van deze drie woorden uit het Onzevader hoop ik inzichtelijk te maken hoe het gebed meditatief verrijkt kan worden. Daarmee kan aan de kwaliteit van de warmte ook die van het licht worden toegevoegd. Dan wordt de *vé* reikende tegenstelling van gebed en meditatie tot een verrijkende tegenstelling, waardoor de kracht, de betekenis en de diepgang van het gebed versterkt worden.

In de tijd van Driekoningen – waar het er om gaat, het geschenk van Kerstmis te verinnerlijken en tot bewustzijn te brengen – spreekt de mensenwijdingsdienst veelbetekend over 'het hartenlicht van ons gebed'. Wat in de gloed van de geest ontvangen is, wordt tot geestlicht. Wat het hart met warmte vervult, wordt tot hartenlicht van het gebed.

Meditatie en gebed

Wanneer we hetzelfde thema vanuit het gebied van de meditatie benaderen, wordt de tegenstelling nog sprekender en, voor wie de overbrugging waagt, rijker. Meditatie is een koninklijke weg. Hierbij is het zaak om heer en meester te worden over het innerlijke leven. De voorstelling van koningschap is daarbij een belangrijk aanknopingspunt. Je kunt zelfs letterlijk bij deze voorstelling aanknopen – zoals bijvoorbeeld verwoord door

*'Meditation', Beppe Assenza (1982),
uit: K. Hartmann, 'Beppe Assenza, Ein Leben für die Malerei
und Antroposophie', 2005, Gideon Spicker Verlag*

koningin Juliana in haar troonrede: 'Het is de opgave van de koningin, een rustpunt te zijn temidden van de werveling van alle stromingen'. In de meditatie vorm je in de maalstroom van het leven een rustpunt. Rudolf Steiner beschrijft de wegen van gebed en van meditatie als gemeenschap-

pelijke, respectievelijk als eenzame weg. In de meditatie ben je 'alleen met jezelf'. Een merkwaardige uitdrukking! Door een hoger standpunt in te nemen ontstaat in de eenzaamheid een 'tweezaamheid'. Het bekende gezegde van koningin Wilhelmina: 'Eenzaam maar niet alleen', is ook van toepassing op de meditatieve weg!

De kunstenaar Beppe Assenza heeft dit gegeven eens zichtbaar gemaakt in een schilderij, getiteld 'Meditation'. De mediterende zit in stilte, alleen, gehuld in een blauwe kleur. In de klassieke spirituele geschriften is het 'zitten' een aanduiding van meditatie. Boeddha is gezeten onder de vijgenboom. Christus 'zet zich op de berg' met Zijn leerlingen. Het zitten is een uitdrukking van verstillend en innerlijke rust. In het schilderij laat Beppe Assenza in aanduidingen zien, wat er in de meditatie gebeurt. Uit de kleuren boven de mediterende doemt een gelaat op. In de actieve ontvankelijkheid, in de ontvankelijke activiteit van de meditatie,

verschijnt een aangezicht. Ik ben 'eenzaam, maar niet alleen': de geestelijke wereld kijkt mij aan. Zo kan meditatie, grondig beoefend, tot werkelijke gemeenschap met de geestelijke wereld leiden. In een persoonlijk gesprek met Friedrich Rittelmeyer zegt Rudolf Steiner zelfs, sprekend over de over-

eenkomsten tussen geestelijke en stoffelijke communie: 'Vom Rücken der Zunge an ist es dasselbe.' Alleen in het 'voorportaal' zijn deze wegen verschillend; vanaf het moment van communie zijn ze één geworden.

Ook voor het gebed is de eenzaamheid nodig. We kennen in het leven van Christus momenten van gebeds-eenzaamheid, vanaf de verzoeking in de woestijn tot Gethsemané. De evangelisten duiden dit aan met de woorden 'kat-idian': Christus is 'alleen met zichzelf'. Hij trekt zich terug uit de maalstroom van het dagelijks leven en zoekt bewust de eenzaamheid op. Maar Zijn gebed richt zich niet op zichzelf, maar op de gehele mensheid, op het 'leven der wereld'.

Vanouds beoefent een deel van de mensheid het gebed en een ander deel van de mensheid de meditatie. Nu is het mogelijk om de afgrond, die de koninklijke kunst en de herderlijke kunst van elkaar scheidt, te overbruggen. Wellicht is dat zelfs een belangrijke opgave voor de toekomst. In ieder geval leeft Christus zelf deze opgave voor, door 'herder' en 'koning' te worden. In de Openbaring van Johannes verschijnt Hij in deze twee gedaanten, met de 'roeping, geloof en ware kennis te verenigen' (Apoc. 19:11).

Waarom is die opgave ook voor onze tijd van belang? Met de twee wegen van gebed en meditatie zijn ook twee tegengestelde stromingen in de cultuur verbonden. We herkennen ze in het groot in de wereld van

religie en wetenschap. Deze tweedeling komt ook tot uitdrukking in twee verschillende werkgebieden: de antroposofie (geesteswetenschap) en de Christengemeenschap (beweging tot religieuze vernieuwing). We kennen allemaal het maatschappelijke verschijnsel, dat de twee werelden van geloof en wetenschap steeds verder uit elkaar drijven. We zien vormen van kennis, die iedere vorm van geloof buitensluiten, tot aan amorele vormen van wetenschap. We kennen vormen van geloof die blinde gehoorzaamheid voorschrijven, zonder enig eigen inzicht. Kennis zonder geloof en geloof zonder kennis werken op den duur destructief – met fatale gevolgen.

Rudolf Steiner verwoordt later in zijn leven (30 januari 1923, nadat hij de twee verschillende werkgebieden in hun eigen aard beschreven en vernieuwd heeft), hoe ook op de meditatieve weg het religieuze element op den duur geïntegreerd kan en moet worden: 'Antroposofie begint overal met wetenschap, doorleeft de voorstellingen kunstzinnig en eindigt met religieuze verdieping. Ze begint met datgene wat het verstand kan bevatten, zoekt datgene wat (...) het woord kan vormen – en eindigt met datgene wat het hart met warmte doordringt en zekerheid geeft, opdat de menselijke ziel zichzelf kan vinden in haar eigenlijke geboorteland, in het geestesrijk. Zo moeten we op de weg van de antroposofie leren uitgaan van de kennis, ons verheffen tot de kunst en eindigen in religieuze innigheid.'

*Het wezen van het gebed is de tweespraak tussen God en mens.
Veel wezenlijker dan dat de mens tot God spreekt, is dat God tot de mens spreekt.*
Emil Bock

*Hoe hoger de kennis, hoe vromer zij wordt;
aanbidding is de enig mogelijke omgangsvorm met de goddelijke werkelijkheid.*
Rudolf Frieling

Het Onzevader bidden met de gestorvenen

door Rudolf Frieling

(overgenomen uit 'Wege zum beten', Verl. Urachhaus. Vertaling: redactie)

Wanneer wij bidden: 'Onze Vader', dan betrekken we met dit woord 'onze' ook de gestorvenen bij ons gebed. Zijn we ons dat eenmaal bewust geworden, dan zullen we ook merken hoe in alle beden van het Onzevader bepaalde onder- en boventonen meeklinken, die afkomstig zijn uit dit meebegrepen-zijn van de gestorven zielen.

Sterrennaam

Als we ons verdiepen in de aanhef 'Onze Vader die in de hemelen zijt', dan komt er eenzelfde verheven bovenaardse rust over ons als van het gelaat van een dode kan stralen. Een stoffelijk overschot is natuurlijk alleen het afgelegde omhulsel, het afgestroopte kleed van de ziel. Maar het is soms, alsof de scheidende ziel als het ware van buitenaf nog een voorbijgaande weerschijn van wat zij nu beleeft op deze omhulling werpt. Alsof de eeuwige Vaderwereld, waarin zij nu is binnengegaan, zich spiegelt in de ernstige soevereiniteit, die zo kenmerkend is voor het dodengelaat.

En tegelijk wordt daarmee een glimp zichtbaar van de eeuwige individualiteit van de mens, van de onsterfelijke geestpersoon, die zelf een van de vele sterren aan de Vaderhemel is. Deze vaste ster staat niet alleen boven de wieg van het kind, maar hij staat ook boven het doodsbed en glanst in de weerschijn van het voorhoofd.

De dood doet ons al het kleine en dagelijkse vergeten, hij brengt ons het wezenlijke van de gestorvene tot bewustzijn. We overzien de voorbije levensloop waarvan pas nu, vanuit het gezichtspunt van de dood, de karakteristieke trekken duidelijk worden. Wanneer we zo het eigene en wezenlijke van een mens proberen te leren kennen, spelen we als het ware de letters van zijn eeuwige naam. Deze eeuwige naam drukt het wezen van de onsterfelijke geestpersoon

uit, zoals hij eerst in Gods bewustzijn leefde en zoals hij steeds meer bewust in de mens moet worden opgenomen. Wanneer de ster die de aarde nadert boven de wieg van het kind staat, kan hij de ouders de 'juiste' naam ingeven.

Vanzelfsprekend kan een aardse naam deze eeuwige naam nooit volledig dekken, maar hij kan wel een min of meer passende vervanger van deze naam zijn. De aardse naam kan, als hij juist gekozen is, althans enigszins met zijn oerbeeld overeenstemmen. Zoals de ster boven de wieg aan de ouders het geheim van de naam kan onthullen, kan ook de van de aarde wegzwevende ster boven het doodsbed de 'naam' van de gestorvene openbaren.

De gestorvene is immers niet 'dood', hij maakt machtige ervaringen door die er ook toe leiden, dat hij zijn eeuwige naam steeds bewuster zal kunnen vatten. Wanneer wij als nabestaanden deze naam proberen te ontcijferen, komen we dicht bij wat de gestorvene zelf doormaakt. We kunnen 'met hem samen' terugblikken op zijn nu afgesloten leven en er zicht op proberen te krijgen, waar in de hiërogliefen van deze biografie meer of minder gelukke pogingen zijn te vinden, om deze sterrennaam in het stof van de aarde in te schrijven.

Net zoals de aardse naam zijn hemelse oerbeeld heeft in de eeuwige sterrennaam, heeft deze sterrennaam weer zijn goddelijk oerbeeld in de naam van de Christus. Het 'Ik ben', zoals het in Christus spreekt, is het oerbeeld waar het menselijke ik-zeggen zich maar al te vaak ver van verwijderd. In het 'Ik ben' van Christus openbaart zich de naam van God werkelijk in zijn meest pure vorm. Hoe meer we leren ons met Christus te verbinden, des te helderder zal ons Ik gaan stralen in de glans van Zijn Ik en des te duidelijker zal ons eeuwige wezen zijn handte-

kening in het aardestof achterlaten, zichzelf én God verkondigend.

Samen met de gestorvene kijken wij naar dit nog in ontwikkeling zijnde gebeuren. We ervaren ons samen met hem, als we in ons gebed er om vragen dat het mensen-ik steeds zuiverder het Gods-Ik mag dienen en verkondigen. We krijgen een vermoeden van wat Hölderlin wilde zeggen met het moeilijk te doorgronden orakelwoord: 'De namen zijn sinds Christus als ochtendkoelte' (*Wie Morgenluft sind nämlich die Namen seit Christus*). Zo kunnen we samen met de gestorvene de eerste bede bidden: 'Uw naam worde geheiligd'.

Eigen wereld

Werkend vanuit zijn eeuwige wezenskern heeft de gestorvene op aarde zijn eigen leven geweven. Om iedere mens heen vormt zich een persoonlijk gebied dat ontstaat vanuit de individuele leefomstandigheden en gewoonten; een levensruimte als het ware, die de ziel om zich heen creëert. Zo leeft ieder in zijn eigen 'wereld'.

Maar deze 'wereld' is nog niet het hoogste en laatste wat zich om ons Ik heen kan ontwikkelen. Deze levensruimte wordt tot een heilige ruimte als zij het terrein van goddelijk leven is geworden. Daarom grijpt het lot steeds weer in ons leven in en verhindert door harde inslagen, dat er voortijdig een in zichzelf gesloten rijk ontstaat. De dood verstoort dit rijk steeds weer, maar alleen om ruimte te scheppen voor een levensrijk van hogere orde, waarin we eens zullen wonen. Als iemand die ons heel na staat gestorven is, dan nemen we ook afscheid van zijn specifieke levensomstandigheden, van zijn rijk, waarin ook wij ons thuis mochten voelen en dat ons lief en vertrouwd was geworden. De hevigste pijn om een dierbare gestorvene overvalt ons juist in die ogenblikken, waarin we denken aan de ogenschijnlijk kleine dingen van de nu niet meer bestaande levensgemeenschap, waarin we pijnlijk aan deze of gene eigenaardigheid of gewoonte waar-

in de gestorvene 'woonde' herinnerd worden.

Steeds opnieuw nemen we samen met de gestorvene afscheid van zijn aardse levensrijk, van zijn zo-geweest-zijn op aarde, van deze eenmalige aardse vorm van bestaan. Samen met de gestorvene kunnen we de afscheidspijn als zinvol te ervaren; de inbreuk van de dood is immers geen brute vernietiging maar schept ruimte, zodat de mens eens in de toekomst een nog hoger levensrijk om zich heen kan vormen. Samen met de dode kunnen we met de blik op dit toekomstige gebeuren bidden: 'Uw rijk kome tot ons'.

Zo biddend zijn we op weg om werkelijk 'ja' tegen het lot te zeggen. Hoe meer we dit leren, des te meer verdwijnt in ons al het egoïstische terug-willen-hebben, alle egoïstische pijn waarmee we eigenlijk alleen onszelf pijn doen. Dan blijft er geen bittere rest over. Dan hoeven we niet meer in opstand te komen en ons te verzetten tegen het lot. Daardoor maken we het de gestorvene gemakkelijker zich los te maken van zijn verleden op aarde en zich op weg te begeven naar de andere oever. Wie zich verzet tegen een doodslot dat zich al voltrokken heeft en zou willen dat het niet was gebeurd, maakt het de gestorvene moeilijk, zijn weg en plek in zijn nieuwe bestaan te vinden. Wij helpen hem wanneer we samen met hem 'ja' tegen het lot zeggen en kunnen bidden: 'Uw wil geschiede'.

Door zich zo over te geven aan de goddelijke wil, kan de mens de kracht verwerwen deze wil niet alleen op de juiste wijze in zich op te nemen, maar ook actief ten uitvoer te brengen. Hij moet een actief voltrekend, bewust werkzaam orgaan voor deze wil worden. De toevoeging 'gelijk in de hemelen alzo ook op de aarde' krijgt daardoor een bijzondere betekenis. Ook door óns toedoen moet de wil van God op aarde worden verwerkelijkt.

Kunnen wij ook hierbij de gestorvene samen met ons laten bidden? Gaat het lot van de

aarde die hij achter zich gelaten heeft, de mens die op reis ging naar de hemelverten, nog aan? We dragen hem de kleinigheden van het dagelijkse bestaan niet achterna om hem daarmee niet te storen en te belasten. Maar de grote beslissingen aangaande het lot van de aarde zijn ook voor de doden van betekenis.

Hoe vollediger een gestorvene zijn eigen levensaangelegenheden heeft verwerkt en hoe minder hij nog door zijn eigen ontwikkelingsproblematiek in beslag genomen wordt, hoe meer hij daar boven de handen vrij heeft, des te meer kan hij de met hem verbonden aardemensen zijn hulp schenken. De vroege christenen kenden het belang van die hulp, afkomstig van de zielen van de martelaren. 'Uw wil geschiede, gelijk in de hemelen also ook op de aarde'!

Versterkend voedsel

De mens ontvangt kracht wanneer hij zich op deze manier aan de stroom van de god-

delijke wil overgeeft. Het zowel passief als actief in de goddelijke wil staan, ja-zeggen, maakt hem sterker. Dat bouwt aan hem, zoals versterkend voedsel het lichaam opbouwt. Het is geen toeval dat wij in het Onzevader van de goddelijke wil naar het dagelijks brood worden geleid. Friedrich Rittelmeyer wees vaak op de johanneïsche Christuswoorden: 'Dit is mijn spijze, dat ik de wil uitvoer van hem die mij gezonden heeft en zijn werk voleindig'.

Deze spijs komt niet alleen de aardemens toe, maar is ook van betekenis voor de gestorvenen. 'Want dat is voeding voor de geesten, / die in de vrije ether heerst: / eeuwige openbaring van liefde, / die zich tot gelukzaligheid ontvouwt' (Goethe: *Denn das ist der Geister Nahrung, / die im freisten Äther waltet: / ewigen Liebens Offenbarung, / die zur Seligkeit entfaltet*). Het Christuswoord 'Ik ben het brood des levens' geldt ook in de andere wereld. Het is daar niet slechts – zoals in de Middeleeuwen werd gezegd – het 'brood van de engelen', maar ook dat van de zielen van de gestorvenen die openstaan voor zijn werkzaamheid. Ook de vierde bede kunnen wij dus met de gestorvenen samen bidden: 'Geef ons heden ons dagelijks brood'.

Juist als de mens dit 'zuivere maal' van de Christus wil ontvangen, wordt hij zich bewust van zijn onwaardigheid. Hij voelt zijn schuld. De bede om vergeving volgt dan ook onmiddellijk op de bede om het dagelijks brood. Dit maal is overigens een gemeenschapsmaal. De goddelijke Zoon kan ons alleen dan met zijn eigen wezen voeden, wanneer wij de gezindheid van liefde, van waaruit Hij deze voedende zelfovergave voltrekt, niet onthouden aan onze medemensen: 'gelijk ook wij vergeven onze schuldenaren'.

De vijfde bede heeft altijd een speciale klank gehad, wanneer hij aan graven gesproken werd. Voor de gestorvene is zijn aardeleven nu 'beoordeelbaar' geworden. Hij ziet nu duidelijk wat er aan dit leven niet goed was.

Intensief beleeft hij al hetgeen hij als schuld op zich geladen heeft. Hij beleeft het nu sterker dan ooit tijdens zijn aardeleven. Maar, door hun confrontatie met de dood, gaan ook degenen die op aarde achterbleven vaak beseffen, hoe veel groter de vergevingsgezindheid onder de mensen zou moeten zijn. In de nabestaanden kan iets merkbaar worden van het tere geweten, waarmee de gestorvene nu zijn schuld beleeft. Dat begint vaak al bij een mens die sterven gaat en zich oneindig bezwaard kan voelen door een schuld die hij tegenover een ander ervaart. Wanneer hem vergeven wordt, dan valt het sterven hem werkelijk minder zwaar. Met name bij de vijfde bede wordt duidelijk hoe er, juist door de gestorvenen erbij te betrekken, verdieping kan ontstaan: 'En vergeef ons onze schulden, gelijk ook wij vergeven onze schuldenaren'.

Gods nabijheid

Met het zicht op zijn schuld wordt de mens zich bewust van zijn zwakheden, die sinds de zondeval, sinds Lucifers ingrijpen, overerven van mens tot mens. Als tegenwicht tegen de 'enorme zich opdringende machten' van de verzoeking, zoekt hij de goddelijke leiding, de nabijheid van God. Zo komt hij deze goddelijke leiding van zijn kant tegemoet en maakt het deze gemakkelijker om hem te leiden. Positief verwoord is de

zesde bede een vraag om goddelijke nabijheid. Ook daarin ervaren we ons met de gestorvenen samen: 'Leid ons niet in verzoeking'.

Het verlangen ontwaakt nu om vrij vanuit het eigen Ik te kunnen leven, zonder daarmee te vervallen aan het egoïsme. Of zoiets überhaupt bestaat? Ik-zeggen zonder egoïsme? De Christus heeft het gerealiseerd. Toen Hij zei 'Ik ben', werd de wereld daar niet donkerder van, maar lichter. In Zijn Ik openbaarde zich Gods naam.

De zevende bede leidt ons weer naar de heiliging van de naam. Het is de bede om een onegoïstisch Ik, om een bevrijding van het Ik uit de machten van het boze. Het Boeddhisme spreekt met een indringend beeld van de 'knoop in het hart', die 'losgemaakt' moet worden. De ster van de eeuwige individualiteit wordt weer zichtbaar. 'Dat het nietige / geheel vervluchtige, / dat de vaste ster strale, / eeuwige kern van liefde' (Goethe: *Dass ja das Nichtige / alles verflüchtige, / glänze der Dauerstern, / ewiger Liebe Kern*). Positief uitgedrukt is het de bede om de vervulling met goddelijke liefde, wanneer we met de gestorvenen samen bidden: 'Maar verlos ons van het boze'. Het afsluitende bekrachtigingswoord krijgt dan ook nog een andere klank, wanneer in ons 'Amen' het 'Ja, zo zij het', dat de doden spreken, meeklinkt.

*We kunnen het woord 'onze' in het gebed niet naar waarheid uitspreken zonder Christus.
Hij verbindt ons in liefde met de Vader, hij verbindt ons daardoor met elkaar als broeders.
Rudolf Frieling*

*Alles is zaadkorrel.
Novalis*

Bidden met kinderen

door Marianne de Nooi

Jong geleerd, oud gedaan. Als een mens opgroeit in een omgeving waar het spreken tot en luisteren naar de niet-zintuiglijke, goddelijke wereld een vanzelfsprekende zaak is, dan is dat een grote hulp om later zelf in de volwassenheid een vrije houding in de dialoog met die wereld te ontwikkelen.

Bidden met kinderen kan eigenlijk al beginnen voordat de zwangerschap een feit is en het kind zelf nog volledig deel uitmaakt van die wereld die we met de zintuigen niet rechtstreeks kunnen waarnemen. Met het Onzevader is ons en voorbeeld-gebed gegeven, waaraan je kunt leren in welke stemming een gebed daadwerkelijk werkzaam wordt. Dat is een stemming waarin de naam geheiligd wordt, we ons bewust zijn van het rijk van God en van de goddelijke wil. Wat dat betreft kun je zo je vragen hebben bij de werkzaamheid van een gebed om de komende wedstrijd te mogen winnen, of de hoofdprijs in een loterij.

Door de opeenvolgende ontwikkelingsfasen die de pasgeborene naar de volwassenheid toe doorloopt, ontwikkelt zich – en dat geldt ook voor het bidden – tevens de rol van de opvoeder. In het algemeen zou je kunnen zeggen: je bidt over het kleine kind, je bidt met het schoolkind, je bidt voor de puber die de volwassenheid ingroeit.

De hele dag door

Bidden over het jonge kind, over z'n hoofd-je heen; zoals je ook op het gebied van voeden, kleden en verzorgen niet democratisch met het kind gaat overleggen, maar gewoon doet wat goed voor hem is. In het boek 'Spreuken, gedichten en liedjes voor kinderen' (Uitg. Christofoor) is een rijke schat aan gebeden en spreuken bijeen gebracht, die al vanaf voor de geboorte kunnen worden gebruikt. Die kunnen een hulp zijn bij het vinden van je eigen vormen, die bij jou als opvoeder passen en die je echt vanuit je hart kunt laten klinken. Ritme is kracht. Dat geldt niet alleen voor de

technische mechanica, maar ook voor het religieuze leven. Het vinden van een vast moment op de dag helpt om het vol te houden. Het inslapen, het ontwaken en de maaltijden zijn momenten die zich van nature goed lenen voor die geestelijke dimensie in ons bestaan. Wat ook helpt is om je niet al te omvangrijke projecten voor te nemen. Iets kleins en eenvoudigs wat werkelijk deel kan gaan uitmaken van het levensritme van jou en je kind heeft meer kracht dan grote plannen, die het moeten afleggen tegen de volheid van het dagelijkse bestaan.

Als moeder van jonge kinderen heb ik destijds regelmatig de ervaring gehad dat zij, zonder zich dat zelf bewust te zijn, iets oppikten uit mijn innerlijke leven. Dat gebeurde niet zozeer met mijn geconcentreerde, gevormde gedachten, maar met name met zijdelingse invallen of onderhuidse, half dromerige gedachten. Je staat aan de middagafwas en het schiet je zijdelings te binnen dat je nog vergeten was boontjes te kopen voor het avondeten. Twee tellen later zit een peuter in een pannetje met eikels te roeren; hij is boontjes aan het koken voor de poppen. Vanuit deze ervaring gezien, is voor het kleine kind het spreken tot en luisteren naar de goddelijke wereld een aangelegenheid, die niet alleen aan de orde is op de momenten dat er een spreuk of gebed wordt gezegd, maar dat gaat de hele dag door. Dan is bidden ook: samen brood bakken of sla wassen in een stemming van dankbaarheid voor alles wat we van zon, aarde en elementenwezens ontvangen. Of: met zorg iets repareren dat kapot was, iets weer heel maken, omdat het de moeite waard is. Of: schoonmaken/wassen/wie-

den, processen waarin de mens de levensstromen in goede banen leidt en vuil of onkruid niet 'fout' zijn, maar door ons weer opnieuw dienstbaar aan het geheel kunnen worden. Deze innerlijke stemmingen van de volwassene (het kind is natuurlijk niet gediend met intellectuele uiteenzettingen over deze processen!) zijn allemaal 'bidden over het kind'.

Jonge kinderen leven met vallen en opstaan. Ook het weer dapper 'opstaan' van de opvoeder na een foute dag vol jachtigheid, irritatie en pedagogische blunders is 'bidden over het kind'. Waarom is dat bidden? Openstaan voor wat er nodig is, is 'luisteren'. Doen wat er nodig is, is 'spreken'. Zo'n soort praktische dialoog van luisteren en spreken met de geestelijke wereld is ook bidden.

Samen

Het schoolkind emancipeert zich rond de tandenwisseling van deze omhullende levenskrachten en wordt daarin zelfstandig. De kracht komt vrij voor leerprocessen en het kan gaan leren om de wereld te begrijpen en om in de wereld te werken. Het kan leren om zelf te bidden door dat *met* de volwassenen samen te doen. Het avondgebed voor het slapen gaan, dat voor het kleine kind nog door de ouder werd gezegd, kan steeds meer samen worden gezegd (of gezongen), tot het kind het op zeker moment helemaal zelf doet. Rondom de maaltijd creëer je met elkaar een moment in een stemming van dankbaarheid aan die krachten in de wereld die aan de totstandkoming van de maaltijd hebben bijge-

'Levensstromen in goede banen leiden'

dragen. Een leraar kan met de kinderen in de klas de dag zo beginnen, dat het je wenden tot de niet zintuiglijke, goddelijke wereld daar een vanzelfsprekend onderdeel van uitmaakt.

In de Christengemeenschap kunnen ouders met hun kinderen naar de 'zondagsdienst voor de kinderen' gaan (zie ook de bijdrage van Georg Dreissig hierover in *In beweging* Michaël 2006, p. 17). In deze korte dienst van ongeveer een kwartier is er een moment dat de kinderen samen met de priester een gebed spreken. Zin voor zin spreken ze de

priester na, waarin ze leren wat bidden is, waar het op aan komt, hoe je dat doet. 'Dan zal Hij bij ons zijn', zo eindigt dit gebed.

Bedding

Met de geslachtelijke rijping emancipeert de puber zich van dit gebied van 'samen' bidden. Het kind gaat zich losmaken van veel wat er was, om van daaruit een leven te kunnen gaan opbouwen dat daadwerkelijk van hem is: zijn eigen leven als volwassene. De puber neemt scherp waar hoe volwassenen dat doen, hoe die hun eigen leven leven, en zijn daarin uiterst gevoelig voor echtheid en authenticiteit. Zelf heb ik een redelijk heldere herinnering aan mijn puberteit en herinner me goed hoe genadeloos ik iemand als afgedaan beschouwde als die niet 'echt' was. En daar komt het in de opvoeding van pubers dan ook op aan. Dat betekent niet dat er rond de maaltijd geen tafelgebed meer zou kunnen zijn. Dat is wat de puber betreft nu echter niet meer een gezamenlijke maar een individuele aangelegenheid. Voor een moment waarin een spreuk voor de jongere kinderen kan klinken, of ieder in stilte zelf een vorm zoekt, wordt nu een beroep gedaan op hun wellevendheid. Het betekent evenmin dat er geen seizoenetafel meer in huis zou kunnen zijn. Maar doe het vooral niet voor de puber, dat is vragen om problemen. Als je het al niet voor jongere kinderen in het

gezin doet, doe het dan voor jezelf, omdat je het zelf fijn vindt je blik in huis af en toe te kunnen laten rusten op iets dat met het religieuze leven door het jaar heen te maken heeft. In het vormgeven van een gebedsleven moet de puber zijn eigen weg vinden, vaak door eerst het oude op te ruimen en weg te gooien. Het waarnemen hoe volwassenen daar mee omgaan helpt hen te schiften wat bij henzelf past en wat niet.

Als opvoeder kun je om kinderen in deze levensfase, die niet zelden een heftig verloop heeft, grote zorgen hebben. Dan kun je bidden voor je kind. Aan de overzijde van ons bestaan zijn er velen die zich met ons lot en dat van onze kinderen verbonden voelen: onze geliefde (jong dan wel oud) gestorvenen, onze beschermengelen, de engel van het gezin/de school/de gemeente, de tijdgeest Michaël en Christus die de weg is tot de Vadergod, de oergrond van ons bestaan. Het staat ons vrij om in een gebed onze zorgen aan hen voor te leggen en hen om hulp te vragen. Ook hier leert het Onzevader wat de stemming is, waarin zo'n gebed werkzaam kan zijn. Met name voorafgaande aan de nacht kan een gebed een bedding vormen, waar in de nacht hulp kan instromen, die we ons bij het ontwaken of in de tijdstroom van de gebeurtenissen van de dag gewaar worden, hulp die er misschien wel totaal anders uitziet dan zoals we het ons hadden voorgesteld.

*Wie in zijn jeugd geleerd heeft zijn handen te vouwen,
kan ze op latere leeftijd tot zegen spreiden.*

Rudolf Steiner

Door het avondgebed vliegt de ziel van het kind als het ware de engel in de armen.

Rudolf Steiner

*Er is geen gebed dat niet wordt verhoord. We moeten alleen innerlijk leren luisteren
om het antwoord als zodanig te herkennen.*

Brigitte Barz

Het bewogen begin

In de serie 'Het bewogen begin' staan pioniers in de Christengemeenschap centraal: wat heeft hen bewogen en welke van hun impulsen zouden in onze tijd verder ontwikkeld kunnen worden?

Geëngageerd en toch vrijlatend – Gerrit Anthonie Gerretsen

door José Mosseveld (studente priesterseminarie Stuttgart)

Als middelste van vijf broers werd Gerrit Anthonie Gerretsen op 13 februari 1889 geboren in een diep religieuze familie in Den Haag. Al op jonge leeftijd wist hij dat hij dominee wilde worden en om die reden vroeg hij aan zijn vader of hij naar het gymnasium mocht. Zijn vader had echter andere plannen met hem, hij moest notaris worden net als hij. Zijn oom, die hofprediker was, raadde hem aan zijn vaders wens te respecteren. Hij voegde daar zelfs aan toe (zo herinnerde zich later dochter Arno), dat hij toch niet gelukkig zou worden als dominee. En zo ging hij naar de HBS, volgde de studie voor

notaris en vervulde functies op het ministerie van buitenlandse zaken en later ook bij de Algemene Rekenkamer.

In 1915 trouwde hij met de Rotterdamse Elizabeth Mees. Ze kregen drie kinderen: dochter Arno en twee zonen Anton en Johan. Via vrienden leerde hij de antroposofie kennen. In 1923, bij de oprichting van de eerste vrijeschool in Nederland werd hij penningmeester in het schoolbestuur. Later zou hij beroepshalve betrokken zijn bij de formele oprichting van de Christengemeenschap als wettelijk erkend kerkgenootschap in Nederland. Deze status voorkwam in de bezettingstijd, dat de Christengemeenschap verboden werd door het nazi-regime, wat in Duitsland wel gebeurde.

In de herfst van 1925 kwamen Friedrich Rittelmeyer en Emil Bock naar Den Haag om over het wezen van de Christengemeenschap en haar betekenis voor deze tijd te spreken. Intussen had Gerrit Gerretsen zich bij Ludovic Mirandolle en Cornelis Los aangesloten, om zich op het priesterschap voor te bereiden. Hij gaf op 37-jarige leeftijd zijn functie als secretaris der Broederschap van Kandidaat-Notarissen op, net op het moment dat hij in Leeuwarden aangesteld kon worden als notaris.

Met deze aankomende priesters in gedachten wilden Friedrich Rittelmeyer en Emil Bock het land niet verlaten zonder de mensenwijdingsdienst te hebben gecelebreerd. Emil Bock vond in een snuisterijenwinkel een nikkelen vaas, die als kelk dienst kon doen. In Gerretsen's studeerkamer in de Ane-

moonstraat werd een altaar geïmproviseerd en daar celebreerde Friedrich Rittelmeyer met Emil Bock als ministrant. Toen Emil Bock begin 1926 naar Nederland kwam om de Christengemeenschap te helpen oprichten, gaf hij Gerretsen en Los een inleiding in de nieuwe evangeliebeschouwing. Zijn onder-richt begon met de zeven tekenen uit het Johannesevangelie als zeven trappen van de christelijke inwijdingsweg. De verdere studie deden ze aan het kersverse seminarie in Stuttgart; op de laatste Adventszondag in 1926 ontvingen Gerrit Gerretsen en Cornelis Los in Stuttgart de priesterwijding.

Haagse kringen

Het begin van de jaren dertig was een tijd van grote crisis. De huisvrouwen van deze gezinnen Gerretsen en Los hadden enorme moeite om de eindjes aan elkaar te knopen. De prille beweging was, ondanks grote offervaardigheid van de leden, niet in staat aan deze gezinnen een redelijk inkomen te verschaffen. De familie Gerretsen nam steeds volwassenen en moeilijk opvoedbare kinderen in huis om genoeg brood op de plank te hebben. Mevrouw Gerretsen kreeg er dus in deze tijd een taak bij en gelukkig bleek ze een grote gave te hebben in het omgaan met deze kinderen.

Gerrit Gerretsen ontdekte in de Zeestraat in Den Haag een geschikte ruimte op de eerste verdieping voor de bijeenkomsten van de Christengemeenschap. De rest van de ruimte moest, zo goed als mogelijk was, als woning fungeren. Gerretsen was zijn hele leven werkzaam in Den Haag en was daar goed op zijn plaats. Vanuit zijn voorgaande beroepsleven had hij vele vrienden en kennissen opgedaan in 'Haagse kringen'. Het verhaal gaat dat hij op z'n 60ste nog op een Solex-bromfiets rondreed en tegen een oude vriend daarover zei: 'Maar het is toch wel koud op het coertje, amice'. Vanuit Den Haag ondersteunde hij door het hele land initiatieven van nieuwe gemeenten. Zo was hij onder anderen actief in Eindhoven

gedurende de oorlogstijd en heeft hij meegewerkt aan de totstandkoming van de gemeenten Hilversum en (Bilthoven) Zeist.

Den Haag was de eerste gemeente met een eigen kerkgebouw aan de Groot Hertoginnelaan. Veel van wat in de hele Christengemeenschap vruchtbaar werd, is als kiem in Den Haag ontstaan, bijvoorbeeld: eigen bouwkundige vormen, uiterst consciëntieuze verzorging van alles wat met de cultus te maken heeft, jeugd- en kampwerk. Gerretsen was een muzikaal en artistiek man. Om zich innerlijk voor te bereiden en te concentreren voor een lezing of andere activiteit speelde Gerretsen graag stukken van Bach op de piano. Hij zorgde ervoor dat de cultusruimte in Den Haag omgevormd kon worden tot culturele ontmoetingsruimte, want er werd veel muziek gemaakt en de gemeente voerde regelmatig toneelstukken op, zoals bijvoorbeeld de kerstspelen en de mysteriedrama's.

Een herinnering van collega Jacobus Knijpenga uit begin jaren '30 geeft een kenmerkend beeld van hoe Gerretsen als priester collega's inspireerde. In een gesprek met een jonge collega, die zich wat bitter uitsprak over het dilettantische van sommige dingen in de Christengemeenschap, antwoordde Gerretsen: "Wat is er nu mooier dan dilettant te zijn. Dat is juist het heerlijke van onze beweging. Hier mag je liefde voor je werk hebben".

Vragen stellen

In de evangelie cursussen legde Gerretsen vooral de nadruk op de zielzorg en hoe de mensen steun in het evangelie konden vinden voor hun persoonlijk leven. Velen lieten zich inspireren door de wijze waarop hij zich inzette voor vernieuwing, in een tijd dat de Christengemeenschap nog geen plaats had in de Nederlandse religieuze samenleving. Iemand die getuige was van zijn werkzaamheid in het voorbereidende werk in Bilthoven-Zeist was mevrouw E. van Deventer-Wolfram. Ze schreef in het boekje

ter ere van het 50-jarige bestaan van de Christengemeenschap in Nederland: "En daar 'verscheen' Gerretsen – want waar Gerretsen verscheen, daar gebeurde werkelijk iets, daar begon iets nieuws, dat de gewone burgerij nog niet kende. (...) En nog veel verrassender was, dat deze heer Gerretsen absoluut als een man van de wereld optrad. Men voelde: hij is een vertegenwoordiger van ons beste cultuurniveau hier in ons kleine land en toch – hij brengt iets geheel nieuws."

In de godsdienstlessen wist hij de kinderen met zijn blijmoedige, levendige en toch ernstige vertelstijl zo te boeien, dat ze enthousiast meededen. Mevrouw A. Deking Dura herinnerde het zich zo: "Mijn eigen wereld als twaalfjarige ging er anders uitzien door wat Gerretsen ons vertelde. De manier waarop het wezen van steen, plant, dier en mens geschilderd werd was zo aangepast aan wat je als kind kon voelen en beleven, dat deze beelden als het ware op een natuurlijke wijze vertrouwd en als reëel beleefd werden. Daardoor werd het voor mij als kind prettig om 'wakker' te worden en de wereld om me heen wat beter te gaan bekijken."

Gerretsen spoorde de kinderen ook altijd aan vragen te stellen. Zo vertelde mevrouw M.C. Booden hoe zij er met haar vriendin een sport van maakte om zo veel mogelijk vragen te stellen. Ook al leken ze soms in eigen ogen onbelangrijk, er bleken altijd interessante spirituele aspecten aan te zitten. Soms stelden ze dezelfde vragen aan de dominee in de zondagsschool, maar daar werden ze dan als eigenwijs en brutaal afgedaan. Als kind dacht Fria Steffelaer dan: 'maar wij weten lekker beter, want wij hebben les van Gerretsen'. Typerend was ook de zorgvuldig ingerichte studeerkamer, waar de lessen werden gehouden. Hij vond het belangrijk dat de kinderen omgeven werden door inspirerende afbeeldingen, zoals bijvoorbeeld van Rafaël 'de Disputa', of van Leonardo da Vinci 'Johannes de Doper'. Met Kerstmis werden de kerstspelen ook

Gerrit Gerretsen actief tijdens een kamp in 1935

door de kinderen gespeeld. Daarnaast registreerde hij eveneens luchtige spelen, zoals 'De klucht van de koe'. Opgewekt gaf hij originele aanwijzingen, met altijd een grondtoon van ernst. Kattenkwaad kwam ook bij hem voor, zoals bij het uitvoeren van het Paradijsspel, waar twee deugnieten de helft van de appel hadden gegeten, zodat de medespelers nauwelijks hun lachen konden inhouden. Dan was de regisseur duidelijk 'not amused'.

Vormkracht

Gerretsen drukte zijn stempel op de eerste vakantiecampen voor de jeugd, door zijn geniale improvisatietalent en een bijzondere gave om met de jongeren om te gaan. Hij kon mooie verhalen vertellen en prachtig zingen. Zijn dochter Arno, die zelf meeging op kamp, verbaast zich nu nog: "Hij had van

tevoren nog nooit een tent van binnen gezien, maar opeens bleek hij een geboren jeugdkampleider te zijn en alles te kunnen". In de oorlog, toen tenten verboden waren, werden kippenhokken en schuurtjes omgebouwd tot slaapplekken. Er werd gekookt op een oude kachel en iedereen werkte in de corvees mee. Alles was primitief, maar het riep vindingrijke krachten bij de jongeren op. Gerretsen slaagde er in om zo'n groep in korte tijd tot een samenhangende en samenwerkende groep om te vormen. Opvallend daarin was dat er geen sprake was van enig opgelegde discipline. Klaarblijkelijk ontstond bij iedereen de behoefte om iets bij te dragen voor het gemeenschappelijke doel van de groep. De orde kwam van binnenuit tot stand, door ieder in vrijheid beleefd. Schijnbaar onoplosbare problemen werden in gesprek met Gerretsen van andere kanten belicht en daardoor meer aanvaardbaar of tot een oplossing gebracht.

Op een ander gebied maakte hij ook diepe indruk, namelijk zijn grote eerbied voor alles wat met de mensenwijdingsdienst te maken had, ook voor het uiterlijke. Mevrouw van Deventer verwoordde dat zo: "Wat was het, dat zijn diensten voor velen onvergetelijk maakte? In deze oude tijd moesten we de huiskamer van de familie Loudon omzetten in een ruimte voor de dienst. We gingen zaterdagavond al de gordijnen verhangen en het altaar opzetten. Het feit dat de dienst veel meer voorbereiding eiste, gaf meer bewustzijn iets voor de dienst te dóen. Gerretsen zag graag dat de ministranten een half uur voor de dienst aanwezig waren. Hij herinnerde er steeds aan schoenen te wisselen, om geen straatvuil mee naar binnen te nemen. Hij controleerde voor de dienst elke kaars en trok elke plooi van het altaarkleed recht. En in de oorlog toen men de druiven

zelf moest persen, was de priester pas tevreden als de wijn glashelder gezeefd was."

Dikwijls miste de heer Gerretsen zijn trein naar Den Haag, omdat hij nog hielp opruimen en na de dienst nog een van de oude leden naar de tram bracht 'opdat zij goed thuiskomt'. Hans-Peter van Manen karakteriseert hem dan ook als een zakelijk, correct mens, in ieder opzicht een 'gentleman' en daarbij een echte zielzorger – geëngageerd en toch vrijlatend.

Alles moest bij Gerretsen 'in orde zijn', niet omdat hij pedant was, maar omdat het uiterlijke, tot in het kleinste detail, een beeld van het innerlijke moest zijn. Of anders gezegd: het uiterlijke beheersen, om het innerlijke ervan te dienen. Ook in zijn handschrift kon men de grote vormkracht van zijn wezen beleven in de zuivere vormen van zijn letters, los van elkaar geschreven, helder als zijn denken en bewust als zijn handelen.

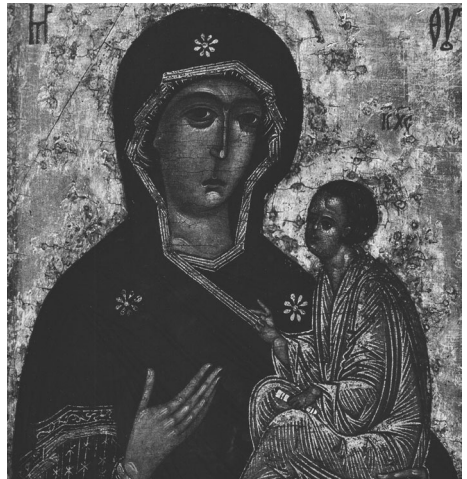
Aan het einde van zijn leven openbaarde zich bij hem de ziekte van Parkinson. Toen werd voor iedereen zichtbaar met hoeveel geduld en moed Gerretsen zijn lijden droeg. Omstreeks 1956 moest hij zich definitief terugtrekken. Zijn echtgenote Elisabeth Gerretsen-Mees heeft hem zolang mogelijk zelf verpleegd en toen dat niet meer mogelijk was, werd hij opgenomen in het verpleegcentrum Yggdrasil in Schoorl. Daar stierf hij 25 februari 1960 op 71-jarige leeftijd, de dag dat de voltallige internationale synode in Stuttgart bijeen was: een mens, die de jonge beweging juridisch heeft verankerd in de Nederlandse samenleving en die een grote zorg voor en toewijding aan alles wat met de cultus te maken had wist te verbinden met het mooie van dilettant zijn. Schuilt in dit laatste misschien een levenshouding, die jongeren stimuleert met hun vragen te komen?

Ster van de zee

door Lisa Devine (geestelijke gemeente Melbourne, Australië)

Vanaf de brug van zijn schip liet kapitein Arne Rinnan zijn blik gaan over de vluchtelingen, die opeengepakt zaten op het dek onder hem. Vertwijfeling en hoop, angst en hartelijkheid golfdend door deze wanhopige zee van mensen, waarvan velen ziek waren. Zijn bemanning had hen in zwaar weer gered van een 'Suspected Illegal Entry Vessel', ergens tussen Indonesië en Australië. De democratisch verkozen Australische regering zag een verzameling potentiële terroristen en weigerde het schip de toegang tot Australië. De ironie van het feit dat velen van hen juist op de vlucht waren voor het Afghaanse regime, waartegen deze regering ten strijde trok, raakte verloren in de retoriek van de angst. Rinnan zag de mensen van zo dichtbij, dat hij door hun wanhoop heen hun dromen zag, dromen van een nieuw leven, een leven dat het waard was om alles ervoor te riskeren. Hij weerstond de dreigementen ten aanzien van zijn schip en ook van zijn persoon en – kiezend voor deze vermetele dromen van het mensenhart – trotseerde hij het bevel om te vertrekken. Later zouden deze Afghaanse vluchtelingen voor hem dansen en hem hun engel noemen. Maar hij vond zichzelf niet meer dan een gewone zeeman, die deed wat hij moest doen, beschreven in de maritieme basiswet als SOLAS (saving of lives at sea): de plicht om iedere persoon die op zee in gevaar is te redden en te verzorgen, zelfs als het je vijand is. Aan de basis daarvan ligt een mensbeeld dat uitgaat van liefde en zorg, zelfs voor je vijand. Hoe vermetel is het mensenhart in zijn dromen... In bepaalde tradities kent men de maagd Maria als de ster van de zee, onze gids op de woeste wateren van het leven. Zij weeft en behoedt de dromen van het mensenhart, die

ons inspireren en leiden. Voor de rijken, de hooghartigen, de machthebbers lijken deze dromen riskant en dwaas. Maar voor het eenvoudige, kinderlijke hart zijn het dromen die waard zijn gedroomd te worden. De lofzang van Maria (Lk. 1, 46-55) is haar loflied aan de Heer, die het eenvoudige mensenhart het beeld ingeeft van de ware mens. Temidden van de apocalyptische gebeurtenissen in onze tijd geeft Maria ons moed om vast te houden aan het ware beeld van de mens en met volharding te dromen van een nieuw leven op aarde. In de hoge zeeën van onze tijd kan zij worden gevonden in ruimtes midden tussen het geraas van wapens en geld, de ruimte van de dromen. In de woorden van Arundhati Roy: "Een andere wereld is niet slechts mogelijk, zij is reeds onderweg. Misschien zullen velen van ons er niet zijn om haar te begroeten, maar eens op een stille dag, wanneer ik goed luister, kan ik haar horen ademen."

*Maria icoon 'Moeder Gods Hodigitria',
16e eeuw, Nowgorod*

Dagelijks brood

Das Vaterunser.

Beten lernen mit der Bergpredigt

Johannes Lenz. Verlag Urachhaus Stuttgart.

Johannes Lenz

Das Vaterunser

Beten lernen
mit der
Bergpredigt

Urachhaus

*door Ferdinand Amons
(gemeente Driebergen)*

Aan het Onzevader zijn vele geschriften gewijd, ook in de literatuur van de Christengemeenschap. Waarom dan dit nieuwe boekje? Het is goed dat het gebed, dat zo'n centrale plaats in het religieuze leven heeft, van steeds weer nieuwe zijden wordt belicht; elke bijdrage schenkt een andere toegang tot dit moeilijk te doorgronden, diepzinnige gebed dat Jezus Christus de mensheid heeft geschonken. Het nieuwe van dit boekje is dat het Onzevader in een

context wordt geplaatst, dat onze aandacht wordt gericht op wat er in de bijbel aan dit gebed voorafgaat en waarin het zijn centrale plaats heeft: in de Bergrede (Mat. 5-7) en de leringen die daarin zijn vervat.

In het Oude Testament vinden wij de Tien Geboden van Mozes, die aan de mens als richtsnoer gegeven zijn en als van buiten opgelegd komen; zij hebben het karakter van wet, geven richtlijnen voor het leven. Johannes Lenz wijst in zijn boekje op de opmerkelijke metamorfose die de Tien Geboden hebben ondergaan in de tien leringen van de Bergrede. Binnen deze tien neemt het Onzevader de zevende plaats in. Jezus Christus leert ons *hoe* we kunnen bidden, welke zielenstemming als voorbereiding nodig is, wat we moeten vermijden voordat deze woorden door ons gebeden kunnen worden. Want het gaat er in het Onzevader om, hoe onze gezindheid van binnenuit is, alvorens wij deze woorden kunnen uitspreken. Bijvoorbeeld al met het je bewust worden van de twee aanvangswoorden 'Onze Vader...' voelen we welke oriëntatieverandering in onze ziel plaats behoort te vinden; het is alsof we door de poort een gewijde tempel binnentreden. In het 'Onze' kunnen we ons één met de gehele mensheid voelen, met 'Vader' worden we ons bewust van onze positie, zoals een kind eerbied voelt ten opzichte van zijn vader.

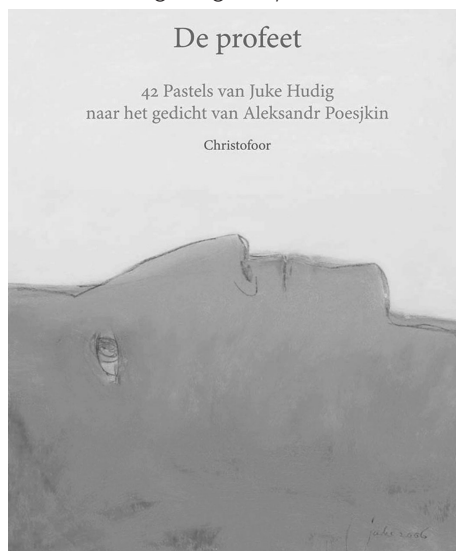
In het volgende hoofdstuk gaat de schrijver in op de afzonderlijke strofen, de zeven gebedsinhouden van het Onzevader zelf. De drie eerste richten zich tot de goddelijke wereld, de vier volgende hebben met de aardemensen te maken. Lenz behandelt ze achtereenvolgens en gaat daarbij ook in op het middelpunt van het gebed, de vierde strofe: 'Geef ons heden ons dagelijks brood', met de verwarrende vertaling van het Griekse woord *epiousion*, door Hieronymus vertaald met *panem supersubstantialium*, door Rudolf Steiner met *Nahrung des Geistes*. Johannes Lenz sluit zich, in navolging van Karl Althoff, min of

meer aan bij het gebruikelijke 'dagelijks brood', zoals het ook bij Ogilvie en in de nieuwe bijbelvertaling voorkomt. Enkele woorden wijdt Lenz tot besluit ook nog aan de doxologie, die niet in het Mattheüsevangelie is te vinden; het is een uitbreiding die in de eerste eeuw na Chr. aan het Onzevader is toegevoegd als antwoord van het gemoed van de vroege biddende gemeente. Dit boekje kan aanbevolen worden als opwekking voor wie kampt met het verschijnsel dat een tekst, waarmee hij dagelijks omgaat, 'verbleekt'. Zo wordt een nieuwe toegang tot dit centrale christelijke gebed mogelijk.

Eenvoudig, stoer en sterk

De Profeet

Alexandr Poesjkin, met tekeningen
van Juke Hudig. Uitgeverij Christofoor.

door Charlotte Luijterink
(gemeente Meppel)

Bij uitgeverij Christofoor is een nieuw boekje verschenen: 'De profeet' van Alexandr Poesjkin, geïllustreerd met 42 pastel teke-

ningen van Juke Hudig. Het is een met zorg uitgegeven boek, met als bijzonderheid dat de Russische tekst (vertaald door Hans Bolland) ook is afgedrukt.

Poesjkin werd in 1799 in Moskou geboren, in een turbulente tijd. Al op zijn vijftiende jaar schreef hij een lang gedicht, waardoor hij opviel en als een wonderkind werd beschouwd.

Een vergelijking met Mozart is dan gauw gemaakt: dezelfde combinatie van genialiteit en lichtzinnigheid. Hij wordt verbannen wegens opruiende verzen, maar in 1825 teruggehaald en schrijft dan 'De Profeet', zijn eerste gedicht weer als vrij man. In 1837 sterft hij in een duel.

Het gedicht beschrijft een mens in de woestijn, die een ontmoeting heeft met een engel, een zesvleugelige serafijn. Op hardhandige wijze geselt de engel hem en bevrijdt hem van valsheid en angst. Als hij denkt te sterven spreekt God tot hem en maakt hem tot profeet. Je zou dit kunnen zien als een inwijdingsritueel. De man wordt immers afgebroken en daarna weer overeind geholpen. Je kunt er ook troost uit putten, dat lijden, mits goed doorstaan, als ontwikkelingsweg kan gelden.

Juke Hudig heeft met haar bekende pastel tekentechniek voor een krachtige verdieping van de inhoud gezorgd. Iedere zin in het gedicht is ook uitgebeeld. Haar tekenwijze is eenvoudig, stoer en sterk, zonder opsmuk en in sobere kleuren. In 2004 had ik het genoegen haar tentoonstelling te bezoeken

met het thema 'Christoforus'. Ook toen viel me haar oorspronkelijke en veelzijdige manier van tekenen op. Zoveel verschillende manieren om een thema uit te beelden vind ik knap. Een mooi boekje om weg te schenken en te hopen dat je het ooit zelf krijgt!

Kroniek gemeente Zeist

Bij het 70-jarig jubileum van de gemeente Zeist is een kroniek verschenen, waarin – naast de geschiedenis van de gemeente Zeist – korte biografische schetsen zijn opgenomen van de gemeentegestelden. De kroniek is voor een bedrag van € 8,- verkrijgbaar bij de boekentafel, of telefonisch te bestellen bij mw. B. Nederlof, tel: 030-6958758.